

دیدگاه مفسران و قرآن پژوهان معاصر درباره تعدد زوجات: تحلیل و مقایسه دیدگاه‌ها

منظر ترکمان پری^۱

فروغ پارسا^۲

مهرداد عباسی^۳

مژگان سرشار^۴

چکیده

تعدد زوجات مسئله مهمی درباره برابری حقوق زنان و مردان است. در این راستا مفسران و قرآن پژوهان زیادی اظهار نظر نمودند که سوالات و تناقضاتی نیز در پی داشته است. در این پژوهش آرای مفسران و قرآن پژوهان در تفسیر آیات ۱۲۹ و ۳ سوره نساء براساس منابع کتابخانه‌ای، با روش تحلیلی- تفسیری تحلیل و مقایسه شده تا رویکرد معرفتی مناسبی در این زمینه بدست آید. هدف از این مقاله بررسی حقوق زنان در دنیای مدرن و نفی تبعیض علیه آنان در مسئله تعدد زوجات است. مفسران و قرآن پژوهان در این حوزه به مخالفان و موافقان تقسیم می‌شوند که مخالفان خود به دو گروه مشروط و مطلق و موافقان هم تنها مشروط هستند. نتایج نشانگر آن است که؛ مخالفان مشروط، مخالفت خود را ضمن شروطی مطرح می‌نمایند. مخالفان مطلق نیز تعدد زوجات را ظلم در حق زنان می‌دانند. موافقان تعدد زوجات نیز همگی مشروط هستند. نتایج حاصل از این مقاله نشان داده که تفاسیر مناسب، در بستر تاریخی و فرهنگی زمان حاضر و با توجه به نیازهای دنیای مدرن هستند که کرامت و آزادی زنان را مدنظر دارند. گویی تفاسیر مخالفان مشروط تطابق بیشتری با نیازهای جامعه امروزی دارد.

واژگان کلیدی: تعدد زوجات، مفسران سنتی، مفسران و قرآن پژوهان معاصر، تفسیر آیات تعدد زوجات.

۱. دانشجوی دکتری رشته علوم قرآن و حدیث، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم تحقیقات
m42torkaman@gmail.com

۲. دانشیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، f.parsa@ihcs.ac.ir

۳. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران،
Abbasimehrdad@yahoo.com

۴. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
Sarshar2008@gmail.com

مقدمه

زنان به‌مثابه نیمی از جمعیت فعال جامعه در تمامی شاخص‌های توسعه اجتماعی، سیاسی و اقتصادی اهمیت غیر قابل انکاری دارند. سلامت روانی و اجتماعی زنان، اشتغال و تحصیل آنان، بهداشت روانی خانواده، کودک و مسائل مرتبط دیگر از شاخص‌هایی هستند که امروزه برای تعیین سطح توسعه یافتگی جوامع مورد ارزیابی و محاسبه قرار می‌گیرند. این شاخص‌ها همگی در ارتباط با مسائل اجتماعی - حقوقی زنان طبقه‌بندی می‌گردند و تبیین نسبت آموزه‌های قرآنی با این مسائل و نیز تبیین دیدگاه‌های تفسیری در این موارد یک ضرورت ملی و فرهنگی است. کتاب آسمانی قرآن رسالتی جهان شمول و زمان شمول برای خود تعریف کرده است. در واقع آموزه‌های این کتاب مقدس نه فقط برای مردم عصر نزول؛ بلکه برای مردم همه اعصار و سرزمین‌های جهان، منبع و مرجع هدایت و راهنمایی است، بر این اساس ضرورت دارد درباره مسائل نو پدید در همه جوامع مورد مراجعه قرار گیرد و رهنمود بدهد.

بیشتر عرب زبان‌ها، «زوج» را برای مذکر و «زوجه» را برای مؤنث بکار می‌برند؛ اما فصحا بین مؤنث و مذکر فرقی ننهادند و برای هر دو از «زوج» استفاده می‌کنند (طریحی، ۱۳۷۵ش: ۳/۳۲۵). زوجه در قرآن نیامده، بلکه به صورت زوج به کار رفته است. (قرشی، ۱۳۷۸ش: ۳/۱۸۵) با توجه به اینکه تعدد زوجات از نظر فقهی و حقوقی دارای مشروعیت است، برخی به این مساله استناد می‌ورزند. تعدد زوجات بر پایه شریعت اسلامی پذیرفته شده است؛ اگرچه در برخی کشورها محدودیت‌هایی را برای آن در نظر گرفته‌اند که آن بر اساس مجوز دادگاه است. (کاتوزیان، ۱۳۷۵ش: ۱/۱۱۵-۱۱۶) تعدد زوجات نوعی چند همسری است که در اسلام با شرایطی پذیرفته شده است. چند همسری یا تعدد زوجات، چند تن بودن همسران یک مرد است و با رویکرد حقوقی، عرف و سنت، یک وضعیت قانونی است که با عنوان واقعیت در برخی جوامع انسانی وجود داشته است. (عبدی پور، ۱۳۸۷ش: ۸) در حوزه تعدد زوجات، آیاتی وجود دارد که به فراخور نیازهای زمانه تفاسیر متعددی از آنها به عمل آمده است. پژوهش حاضر به بررسی این تفاسیر درباره آیات ۳ و ۱۲۹ سوره نساء در این حوزه می‌پردازد و تلاش دارد با مطالعه و بازکاوی آیات قرآنی و تحلیل و مقایسه آرای مفسران و اندیشمندان قرآنی، این ضرورت را جامه عمل ببوشاند. تفاسیر بررسی شده مربوط به مفسران و قرآن‌پژوهان معاصر است و هدف بررسی این تفاسیر با نیازهای زمان حاضر است و اینکه آیا این تفاسیر در بستر فرهنگی جامعه امروزی صورت گرفته یا خیر.

بیان مسئله

در آثار تفسیری که پیش از سده ۱۴ و تحولات مربوط به جریان احیای اندیشه دینی نگاشته شده‌اند، بحث‌های مربوط به حقوق زنان به هیچ روی بیان نشده است. از اوایل سده ۱۴ برخی تفاسیر بحث برتری مرد نسبت به زن و اجازه چند همسری را مطرح کرده و آثار مختلفی در این

باره تالیف شد. در عصر حاضر و دهه‌های اخیر نیز تحقیقات قابل توجهی در این زمینه انجام شده است. حکم شرعی تعدد زوجات از احکامی است که «قرائت زن گرایانه»^۱ آن را حاصل برداشت‌های مردسالارانه از قرآن می‌داند. حکم شرعی تعدد زوجات که به مرد اجازه می‌دهد چند همسر داشته باشد، به خودی خود شاهی بر نابرابری جنسیتی و امتیاز مردان است. در واقع این حکم از آیات قرآن گرفته نشده است. (پارسا، ۱۳۹۴ش: ۶۱)

در پژوهش حاضر تفاسیر مربوط به دو آیه ۳ و ۱۲۹ سوره نساء مورد تحلیل قرار می‌گیرد. و اگر می‌توانید که نتوانید در مورد دختران یتیم به ازدواج با آنان عدالت ورزید؛ بنابراین از دیگر زنانی که شما را خوش آید دو و سه و چهار چهار به همسری بگیرید. پس اگر می‌توانید که با آنان به عدالت رفتار نکنید، به یک زن یا به کنیزی که مالک شده‌اید، اکتفا کنید، این اکتفا به یک همسر عقدی به اینکه ستم نورزید و از راه عدالت منحرف نشوید، نزدیک‌تر است. (نساء: ۳) و شما هر چند حریص بر عدالت باشید، هرگز نمی‌توانید از نظر علاقه و میل قلبی میان زن‌هایی که در عقد خود دارید عدالت ورزید، پس تمایل خود را به طور کامل متوجه یک طرف ننمایید تا دیگری را به صورت زنی سرگردان و بلا تکلیف رها کنید و اگر توافق و سازش نمایید و تقوا را در محیط خانواده رعایت کنید مورد آموزش قرار می‌گیرید؛ زیرا خدا همواره بسیار آمرزنده و مهربان است. (نساء: ۱۲۹)

با تفسیر و تحلیل آیات ۳ و ۱۲۹ سوره نساء که موضوع تعدد زوجات را مطرح می‌نمایند، به دو دیدگاه کلی موافقان و مخالفان از سوی مفسران و قرآن پژوهان معاصر برخورد می‌شود. مخالفان تعدد زوجات، به دو گروه مخالفان مشروط و مطلق در این زمینه تقسیم شده و موافقان تعدد زوجات، تنها موافقان مشروط هستند. در این جستار تلاش بر این است که با تحلیل و مقایسه این دیدگاه‌ها، تفسیر مناسب و صحیح که متناسب با نیازهای زمان حاضر باشد، انتخاب شود. بنابراین با روش تحلیلی - توصیفی به دنبال تفسیری هستیم که بتواند ارزش‌های فرا مادی را بر ارزش‌های مادی ترجیح دهد و به داشتن روحیه سالم در زنان کمک نماید. برای این منظور باید مفهوم سازی یکسان و عادلانه‌ای از آیات مربوط به تعدد زوجات صورت گیرد تا احساس عدم امنیت و آسیب‌پذیری در زنان به علت مسئله تعدد زوجات تا حدود زیادی از بین برود، چراکه استنباط افراد جامعه، به‌ویژه زنان از این تفاسیر تأثیر شگرفی بر اذهان نهاده و حساسیت‌های آنان را در این زمینه افزایش می‌دهد.

سوالات و فرضیات پژوهش

سوال: مفسران و قرآن پژوهان معاصر چه دیدگاهی در مورد مسئله تعدد زوجات دارند؟
فرضیه: مفسران و قرآن پژوهان معاصر سنتی توجه کمتری به مسئله تعدد زوجات نسبت به نوگراها داشته‌اند.

۱ - حرکت‌های دفاع از حقوق زن مسلمان که تحت تأثیر جنبش فمینیسم غربی در جهان اسلام شکل گرفته بود، در اواخر قرن بیستم قرائت زن گرایانه از قرآن را پدید آورد (پارسا، ۱۳۹۴ش: ۵۱).

هدف کلی: تحلیل و تفسیر مسئله تعدد زوجات در آراء مفسران و قرآن پژوهان معاصر.

پیشینه پژوهش

تعدادی از تحقیقات انجام شده درباره این مقاله از قرار ذیل است:

- بازماندگان شمیلی (۱۳۹۰) در رساله خود با عنوان «مدیریت خانواده از دیدگاه قرآن به طرح دیدگاه درمورد قوامیت» پرداخته است. هدف اصلی این رساله تبیین مدیریت خانواده از دیدگاه قرآن است که در قرآن از آن با عنوان قیومیت یاد شده است. در این پژوهش دیدگاه نخست معتقد است که قوامیت عمومیت دارد و شامل همه مردان و زنان می شود و دیدگاه دوم بر این باور است که این آیه فقط مخصوص خانواده و روابط زن و شوهر است که در این پژوهش به دیدگاه دوم صحنه گذاشته شده است.

- حسینی تبار (۱۳۹۲) در رساله خود با عنوان «بررسی تطبیقی دفاع المیزان و المنار از احکام متفاوت اجتماعی زن و مرد در اسلام به تبیین دیدگاه مفسران در سه حوزه: خانواده، امور اقتصادی و سیاسی-اجتماعی» می پردازد. در این رساله دو مفسر در سه حوزه مورد نظر اختلاف نظر دارند.

- توانا (۱۳۹۲) در پایان نامه خود با عنوان «بررسی آیات حقوق زن در تفاسیر مفاتیح الغیب منار»، به بررسی دو رویکرد تفسیر سنتی و نوگرا درباره ارزش و حقوق زن می پردازد. با تأمل در این دو دیدگاه دیده شد که نگاه فخر رازی به شخصیت زن، نگاهی کوچک انگارانه است.

- ذیحی (۱۳۹۴) در پایان نامه خود با عنوان «مسئولیت اداره و مدیریت خانواده» به بررسی حکم ریاست مرد بر خانواده طبق نظر قرآن کریم می پردازد. پژوهشگر وظیفه انفاق و سرپرستی را لازمه ریاست می داند و چنانچه بی کفایتی از سوی مرد دیده شود، این ریاست امکان تغییر دارد.

- سترگ (۱۳۹۷) در رساله خود با عنوان «سیر حمایتگری قرآن از زنان با رویکرد تفسیر تنزیلی» به بررسی کشف روش قرآن در مهندسی فرهنگی جامعه عصر نزول قرآن می پردازد و در جستجوی پاسخ به این سؤال است که حمایتگری قرآن از زنان با رویکرد تفسیر تنزیلی چگونه است. پژوهشگر تلاش کرده تأثیر این نوع حمایت را به صورت فردی، اجتماعی، مادی و معنوی در مورد زنان را بررسی کند.

- مصطفوی فرد (۱۳۹۷) در پایان نامه خود با عنوان «بررسی و نقد دیدگاه های مفسران و صاحب نظران اسلامی در تفسیر آیه ۳۴ سوره نساء» به بررسی سه موضوع «قوامیت»، «نشوز» و «راهکار مقابله با نشوز به عنوان اساسی ترین مسائل خانواده» می پردازد. پژوهشگر قوامیت مرد را در راستای مدیریت وی تبیین نموده است.

- مهریزی (۱۳۸۲) در کتاب خود با عنوان «شخصیت و حقوق زن در اسلام» به دو بحث اساسی در مورد شخصیت و حقوق زن در اسلام می‌پردازد. نخست شخصیت زن و دیگری حقوق خانواده که نخستین عرصه عینی شخصیت زن به شمار می‌رود و مبنای دیگر قوانین است. این پژوهش در صدد است تا ابتدا آرا و دیدگاه‌های مفسران و قرآن‌پژوهان را درباره آیه ۳ و ۱۲۹ سوره نساء حول محور تعدد زوجات جمع‌آوری نماید و سپس با رویکرد تحلیلی-تفسیری به تحلیل این دیدگاه‌ها بپردازد. دیدگاه‌های مفسران و قرآن‌پژوهان به دو دسته کلی مخالفان و موافقان تقسیم می‌شوند. مخالفان به دو گروه مخالفان مشروط و مطلق تقسیم شده و در نهایت موافقان نیز تنها موافقان مشروط هستند. این پژوهش بعد از تحلیل تفاسیر این سه گروه در زمینه تعدد زوجات به جمع‌بندی نهایی رسیده و تفسیر مناسب و متناسب با نیازهای روز را انتخاب می‌نماید. جنبه نوآوری این پژوهش در انتخاب یکی از دیدگاه‌ها است که بعد از تحلیل و بررسی کامل انجام شده است.

آیات مورد بحث حوزه تعدد زوجات

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا (نساء: ۳)

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ فَتَدْرُواهَا كَالْمِئْلَقَةِ وَإِنْ تُصَلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (نساء: ۱۲۹)

-آرای مفسران متقدم درباره آیات تعدد زوجات

در تفسیر آیات تعدد زوجات توسط مفسران متقدم، برخی افراد سعی می‌کردند تا جواز اختیار حداقل نه زن را برای هر مرد ثابت کنند؛ چراکه آیه شریفه فرموده: «مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ». آن‌ها «واو» در این آیه را «واو» جمع در نظر می‌گرفتند و با جمع عدد دو و سه و چهار که نه است، جواز اختیار نه زن را صادر می‌کردند. چنین روشی به شدت آسیب‌زا است؛ زیرا به شکل طبیعی در مقابل تولد هر مردی فقط یک زن به دنیا می‌آید-طبق آمار موالید- و ازدواج یک مرد با ۹ زن سبب تجرد اجباری هشت مرد دیگر خواهد بود، سوای آسیب‌های دیگر. چنین بحثی فقط در شرایط جنگی و آمار بالای کشتار مردان ممکن است عملی باشد.

اما مفسران متقدم مانند طبری، شیخ طوسی و فخر رازی این دیدگاه را رد نمودند. طبری می‌نویسد: «فَانكِحُوا» امری است، اما عبارت «فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً» بر نهی از ازدواج بدون عدالت دلالت می‌کند (طبری، ۱۴۱۲ق: ۴/۱۶۰). لازم به ذکر است که عبارت «مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ» در برخی تفاسیر جدید به مباحث اجتماعی معطوف شده، یعنی شرایط ازدواج هم باید طیب باشد، تنها پاکدامنی مد نظر نباشد.

شیخ طوسی در بحث نکاح به اجماع و روایت استناد می‌کند و دلالت آیه ۳ را بر حکم تعدد زوجات ناتمام می‌داند. فخر رازی عبارت «وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى» را شرطی می‌داند. به نظر او این آیه مربوط به مردی است که از دارایی یتیم تحت سرپرستی، به چند همسر خود انفاق می‌کند. خداوند می‌فرماید: نباید بیش از چهار زن بگیرید و به سه زن یا دو زن و یا اگر بازهم خوف داشتید به یک زن قناعت کنید (فخر رازی، ۱۹۹۹م: ۴۸۵/۵). نکته درخور توجه، آمدن «فانکحوا» بعد از شرط ترس در مورد یتیمان است.

آرای مفسران و قرآن پژوهان سنتی و محققان معاصر درباره تعدد زوجات

پژوهش حاضر نگاهی به آرا مفسران سنتی و محققان و قرآن پژوهان معاصر درباره آیات مربوط به تعدد زوجات دارد. در این پژوهش آیات ۳ و ۱۲۹ سوره نسا بررسی و تحلیل می‌شود. نظرات این مفسران و قرآن پژوهان درباره تعدد زوجات به دو گروه عمده موافقان و مخالفان تقسیم می‌شوند.

- موافقان تعدد زوجات

موافقان تعدد زوجات گروهی هستند که همگی از موافقان مشروط در حوزه تعدد زوجات هستند. در این پژوهش دیدگاه‌های قرآن پژوهان موافق سنتی و معاصر به صورت جداگانه بررسی و سپس به تحلیل و تفسیر این نظرات پرداخته می‌شود.

- موافقان سنتی تعدد زوجات

در این بخش نظرات و دیدگاه‌های طباطبایی، جوادی آملی، مکارم شیرازی و مطهری درباره تعدد زوجات مورد بررسی قرار می‌گیرد.

- محمد حسین طباطبایی

طباطبایی (۱۳۶۰-۱۲۸۱) از موافقان سنتی مشروط در حوزه تعدد زوجات است که در کتاب «تفسیر المیزان» درباره جمله شرطیه آیه ۳ می‌گوید که «اگر ترسیدید که در مورد یتیمان عدالت را رعایت نکنید، پس زنان دیگر را به ازدواج خود در آورید...» این است که اگر از ازدواج با دختران بی‌پدر کراهت دارید، می‌توانید عدالت را درباره آنان رعایت کنید با آنان ازدواج نکنید و این نکته در جمله «ما طابَ لَكُمْ» مسجّل است. (طباطبایی، ۱۹۷۴م: ۲۶۵/۴)

طباطبایی از موافقان مشروط عام است. وی اعتقاد دارد خطاب در این آیه به شکل جمع و گسترده است؛ چراکه در آیه مذکور «فَانكِحُوا» به کار برده شده تا ترکیب تعداد همسران را به شکل جمع مطرح نماید. اما وی به‌عنوان یک مفسر معنای جمع «واو» را در عبارت «مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ» در نظر نمی‌گیرد و آن را جواز اختیار نه همسر نمی‌داند و معتقد است آیه به‌هیچ‌وجه تحمل چنین معنایی را ندارد. (همان: ۱۶۸/۴)

طباطبایی اعتقاد دارد که «ذَلِك» اشاره به ازدواج با یک زن با ترس از بی‌عدالتی دارد. (همان: ۲۶۹/۴)

از دیدگاه طباطبایی، علت تشریح حکم تعدد زوجات، براساس طبیعت چند همسری مرد بوده و حق مرد است. او عدالت در آیه ۳ را به صورت کلی و عام مطرح می‌کند.

طباطبایی درباره‌ی واژه‌ی «عدل» در آیه ۱۲۹ معتقد است که چون رعایت دوستی عادلانه در بین زنان و این که یک مرد به اندازه مساوی زنان خود را دوست بدارد، امری ناشدنی است، بنابراین خداوند متعال می‌فرماید که هیچ انسانی قادر به رعایت این حد وسط عدالت نیست. (همان: ۱۰۱/۴) پس طباطبایی در آیه ۱۲۹ اشاره به نوع خاصی از عدالت می‌کند که بسیار حساس است. چراکه در این آیه از عبارت «كَالْمَعْلُوقَةِ» استفاده شده؛ یعنی زن خود را بلا تکلیف و مانند زن بدون شوهر نگذارد. (همان: ۱۶۵/۵)

طباطبایی با عنایت به مفهوم عدالت عام، علت تشریح حکم تعدد زوجات را طبیعت چند همسری مرد و حق طبیعی او می‌داند. باید به این نکته توجه کرد که این دریافت با کرامت و حقوق انسانی سازگار نیست. اگر قرار باشد هر مردی به صرف مرد بودن بتواند همسران متعددی اختیار کند، جامعه بسیار آسیب‌پذیر خواهد شد.

– عبدالله جوادی آملی

جوادی آملی (۱۳۱۲) از موافقان سنتی مشروط در حوزه تعدد زوجات در تفسیر «تسنیم» است. او در این راستا می‌گوید: «برخی از نویسندگان غربی انصاف داده و اعتراف کردند که مهم‌ترین عامل اشاعه فحشا و زنا در بین ملت‌های مسیحی، تحریم تعدد زوجات به دست کلیسا بوده است.» (جوادی آملی، ۱۳۸۸ش: ۲۸۸/۱۷)

او درباره‌ی آیه‌ی ۱۲۹ اعتقاد دارد که شرط عدالت است و رنجش از سوی همسر اول چه بسا به دلیل حسادت زن‌هاست و یا به دلیل رعایت عدالت و نپرداختن حقوق آنان است. پس جوادی آملی طبق این آیه اعتقاد دارد که تعدد زوجات با شرط رعایت عدالت مشکلی ندارد. (همان: ۲۸۳/۱۷) و این ممکن است بخشی از پیش‌فرض‌های ذهنی مفسر باشد که در تفسیر او تأثیرگذار بوده است.

در این‌جا منظور جوادی آملی از عدالت، عدالت همه‌جانبه نیست که شامل تمایلات قلبی هم باشد؛ زیرا تعدیل در گرایش‌های قلبی غالباً در اختیار انسان نیست. (همان: ۲۶۶/۱۷)

بنابراین جوادی آملی از موافقان تعدد زوجات به عدالت به‌طور عام است و دلیل وی برای تأیید تعدد زوجات حمایت از زنان بیوه است.

کاظم‌زاده در تأیید نظر آملی بر این باور است که معمولاً زنانی که شوهرشان را از دست می‌دهند، به عنوان یک انتخاب برای همسر اول شدن مردی دیگر، کمتر مورد اعتنا هستند. اگر

مسئله تعدد زوجات مطرح نباشد، این زنان بیوه مجبورند تا پایان عمر تنها بمانند. (۱۳۸۲ ش: ۱۲۷). این برداشت نیاز به پاسخ دارد. مردان تک همسری که همسرانشان مرده‌اند، می‌توانند با آنها ازدواج کنند. برداشت‌ها مردسالارانه است و در آن شکی نیست. حسادت زن‌ها هم در فطرت ایشان است، هیچ زنی دوست ندارد شوهرش را با کسی دیگر شریک باشد، اگر چه آقایان استناد می‌کنند به جمله‌ای که سندش جای بحث دارد که: غیرت زن کفر است.

جوادی آملی علاوه بر اعتنا به موضوع عدالت عام از نگاهی دیگر، حمایت از زنان بیوه که صاحب فرزندان یتیم می‌باشند را در این تفسیر مورد توجه قرار می‌دهد. این پیشنهاد راه حل برخی مشکلات اجتماعی است و بر اساس آن، حکم تعدد زوجات به طور ویژه به زنان بیوه اختصاص می‌یابد، و اینکه در شرایط عادی مردان حق ازدواج با بیش از یک زن را ندارند.

- ناصر مکارم شیرازی

مکارم شیرازی (۱۳۰۵ ش) از موافقان مشروط در حوزه تعدد زوجات در «تفسیر نمونه» معتقد است که آیه‌ی ۳ درباره ازدواج با یتیمان بوده و باید عدالت را درباره آن‌ها رعایت کرد. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰ ش: ۲۵۱/۳).

او درباره‌ی آیه‌ی ۱۲۹ معتقد است قرآن بر عدالت شوهران تأکید دارد. البته عدالت از نظر محبت، در میان همسران امکان‌پذیر نیست. مکارم برای عدم سوءاستفاده مردان می‌فرماید: «اکنون که نمی‌توانید از نظر محبت مساوات را رعایت کنید، لاف‌قل تمام تمایل قلبی خود را متوجه یکی از آنان نسازید که دیگری به صورت بلا تکلیف باشد و حقوق او نیز عملاً ضایع شود» (همان: ۱۵۳/۴).

مکارم اعتقاد به عدالت به صورت خاص داشته، ولی می‌گوید امکان مساوات و برابری قلبی بین دو یا چند زن وجود نخواهد داشت، بنابراین بهتر است مردان حداقل حقوق زنان را از بین نبرند. این نگاه قابل تأمل است و شایسته است توجه بیشتری به آن شود. بی‌تردید عدم دستیابی به عدالت خاص، جواز روی آوردن به عدالت عام نیست.

- مرتضی مطهری

مطهری (۱۲۹۸-۱۳۵۸) از موافقان مشروط در حوزه تعدد زوجات است که در کتاب خود با عنوان «نظام حقوقی زن در اسلام» درباره تفسیر آیات تعدد زوجات و مشکل چند همسری دیدگاهی اجتماعی دارد.

مطهری در این راستا می‌فرماید: «در این که تک‌همسری بهتر است، تردیدی نیست، آن دو راهی که بشر بر سر راه آن قرار گرفته، این نیست که از میان تک‌همسری و چندهمسری کدام یک را انتخاب کند. مسئله این است که به واسطه فزونی نسبی تعداد زنان نیازمند به ازدواج بر مردان، تک‌همسری عملاً در خطر افتاده است. در این جا دو راه وجود دارد: یا رسمیت یافتن زوجات یا رواج معشوقه بازی». مبلغان شیوه‌های غربی، مدافع معشوقه‌گری هستند. زن شرعی و قانونی

را سربار می‌دانند و چنین وانمود می‌کنند که مدافع تک همسری هستیم. به هر حال حکم جواز تعدد زوجات، یک تصمیم و حکم دائمی است که به منظور تأمین مصالح عمومی بیان شده است. (مطهری، ۱۳۸۴ ش: ۲۸۹)

مطهری علت اصلی تشریح حکم تعدد زوجات را مشکلات اجتماعی ناشی از فزونی تعداد زنان آماده ازدواج بر مردان می‌داند. وی در بحث تعدد زوجات برای زنان حق و برای مردان تکلیف را مطرح می‌نماید. حق برای زنان بازمانده از ازدواج و تکلیف برای مردان برای تشکیل دو یا سه خانواده دیگر را مطرح می‌نماید.

مطهری با اینکه تک همسری را بهتر از چندهمسری می‌داند، ولی علت اصلی تشریح حکم تعدد زوجات را مشکلات اجتماعی ناشی از فزونی تعداد زنان آماده بر مردان دانسته و تأکید می‌کند فقط در شرایط خاص اجتماعی تعدد زوجات جایز است. از نگاه مطهری قاعده اصیل، تک همسری است، و برای این قاعده استثنایی قائل است.

مفسران سنتی در تفسیر آیه ۳، همگی موافقت خود را به شکل عام بیان داشته‌اند. آنان بر رعایت عدالت در تعدد زوجات به عنوان شرط اصلی صحه می‌نهند. اما در تفسیر آیه ۱۲۹ عدالت مطرح شده از سوی بعضی مفسران به شکل عام و بعضی دیگر خاص است. موافقان عام به رعایت عدالت دوستانه اهمیت نداده و موافقان خاص به این مقوله اهمیت دادند.

– محققان و قرآن پژوهان معاصر موافق تعدد زوجات

در این بخش نظرات و دیدگاه‌های محققان و قرآن پژوهان معاصر موافق تعدد زوجات؛ مانند فضل‌الله، طالقانی و قابل مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

– محمد حسین فضل‌الله

فضل‌الله (۲۰۱۰-۱۹۳۵م) از محققان معاصر موافق در حوزه تعدد زوجات است که در تفسیر خود به نام «من وحی القرآن» معتقد است تعدد زوجات نیاز طبیعی است که مانع از انحراف می‌شود. او می‌گوید: «اسلام از انسان نمی‌خواهد که غریزه‌اش را از بین ببرد، بلکه آن را نیازی طبیعی می‌داند، اما این نیازها باید در راستای طبیعی خود سیر کنند. اسلام نمی‌خواهد که انسان در حرج افتد یا راه انحراف در پیش گیرد، به همین دلیل برای سیر طبیعی نیازهای جسمی در مرد و جلوگیری از انحراف وی، مسئله تعدد زوجات را مطرح می‌کند». (فضل‌الله، ۱۴۱۹ ق: ۵۵/۷)

فضل‌الله اعتقاد دارد که «بد شدن اوضاع اقتصادی خانواده با تعدد زوجات درباره همه افراد و در هر شرایطی مصداق ندارد. چه بسا با تعدد زوجات، از بسیاری از مصارف و هزینه‌هایی که مربوط به روابط غیرشرعی است، ممانعت می‌گردد؛ پس با داشتن تمکن مالی، هیچ منعی برای تعدد زوجات وجود ندارد». (همان: ۵۳/۷)

فضل الله طبق آیه ۱۲۹ تعدد زوجات را به نفع زنان می‌داند؛ چراکه تک‌همسری، عدم ازدواج بسیاری دختران را به همراه دارد، جمعیت دختران نیز نسبت به مردان بیشتر است؛ پس تعدد زوجات به نفع خود ایشان بوده و مانع انحراف می‌شود و در این نکته با طباطبایی هم‌عقیده است. به نظر ایشان با وجود تمکن مالی و رعایت عدالت، هیچ مانعی برای تعدد زوجات وجود ندارد. شاید بتوان گفت بستر فرهنگی عصر جاهلی، خوانش جدید، یا مردانه تفسیر کردن آیات بدون در نظر گرفتن احساسات زنان چنین برداشتی را برای قرآن پژوه بوجود آورده است، چون از سیاق آیه چنین مفهومی دریافت نمی‌گردد.

- محمود طالقانی

طالقانی (۱۳۵۸-۱۳۸۹) از محققان معاصر موافق در حوزه تعدد زوجات است که در کتاب خود با عنوان «پرتوی از قرآن» درباره آیه ۳ می‌گوید: «یتامی» در این آیه جواب شرط «فَأَنْكِحُوا» بوده و این واژه جمع کلمه‌ی «یتیمه» به معنای دختر بی‌پدر و زن بی‌شوهر است. قسط هم در این آیه، رساندن سهم مال و انجام حق همسری است. «أَلَا تَقْسِطُوا» پاکیزگی از ستم و حقیری در نکاح و زناشویی است. «مثنی و ثلاث و رباع» بیان «ما طاب...» و تجویز و تحدید عدد است به تناوب دو یا سه یا چهار و بس. مشروط و محدود به شرایط فردی و اجتماعی، توان روحی و اخلاقی و تجویز در انجام قسط و عدالت است، به همین دلیل تجویز تعدد زوجات واگذار به تشخیص افراد در اجتماع شده و شاید به تشخیص رهبری باشد. در قبایل عرب به دلیل جنگ و اسارت و کشته شدن مردها و این که زن‌ها بی‌سرپرست می‌ماندند، قید و بندی در زناشویی نبوده و رئیس خانواده و قبیله برای تکثیر نسل و کام‌جویی زنان را در اختیار می‌گرفتند.

این آیه و آیات دیگر حاکی از آن هستند که زن به فراخور وضعیت روحی و جسمی، مانند مردان دارای حق است؛ بنابراین تعدد زوجات را مشروط و محدود به قسط و عدل می‌نمایند و خوف درباره انجام و حفظ قسط را مانع هرگونه ازدواج و تعدد آن برمی‌شمارند: «وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً». (طالقانی، ۱۳۶۲ش: ۶۰-۶۱)

مخاطب «وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ ... أَلَّا تَعْدِلُوا...» در ابتدا فرد مسلمان و مؤمن و ترس او از کوتاهی در اجرای عدالت است. «ان خفتم» در هر دو مورد یتامی و زنان، همان نگرانی را بیان می‌کند که با توجه به اوضاع اقتصادی و توانایی شخصی پیش‌بینی می‌گردد و همین مسائل ذکر شده، منشأ حکم هستند. این‌جا مقصود حفظ تعادل از همه جوانب است. (همان: ۱۹/۶)

طالقانی علاوه بر شرط عدالت برای تعدد زوجات، شرایط فردی، اجتماعی، روحی و اخلاقی را نیز جواز برای انجام تعدد زوجات می‌داند؛ زیرا توان روحی و اخلاقی در انجام قسط و عدالت شرط لازم است.

از سیاق آیه می‌توان دریافت که منظور از چند همسری، یتیمان هستند، اما اینکه با خود یتیمان ازدواج کرد و یا با مادران آنها تا یتیمان بی‌سرپرست نمانند، جای بحث و گفتگو دارد. شاید بسیاری از مردان همواره شرایط فردی و اجتماعی و توان روحی برای ازدواج مجدد داشته باشند، ولی از نگاه و منظر زنان باید بررسی نمود که چگونه می‌توانند مهر، محبت، عشق، علاقه و خانه و کاشانه خود را با دیگران سهیم شوند، کما اینکه این مساله در توان جسمی و روحی و فردی و اخلاقی زنان نیست، و چه بسا مشکلات اجتماعی هم نتواند زنان را آماده چنین کاری نماید.

– احمد قابل

احمد قابل (۱۳۳۶-۱۳۹۱) را می‌توان از قرآن پژوهان موافق با تعدد زوجات دسته‌بندی کرد. احمد قابل در اثر خود با عنوان «احکام بانوان در شریعت محمدی» معتقد است که نباید گمان کرد که قانون تعدد زوجات ضرورتاً سبب سستی نهاد خانواده شده و می‌شود، زیرا عامل اصلی سستی بنیان خانواده، چیزی جز بی‌توجهی به چگونگی انتخاب همسر و عدم شناخت روحیات و میزان پای‌بندی به تعهدات و قراردادهای اخلاقی و اجتماعی از سوی طرفین نیست. (قابل، ۱۳۸۲ ش: ۱۲۶)

احمد قابل محرومیت جنسی زنانی که همسرانشان را از دست داده‌اند را منطبق با کرامت زن نمی‌داند. (همان: ۱۲۴) او نیز حمایت از زنان بیوه برای جلوگیری از فساد آنها را به عنوان یکی از دلایل تعدد زوجات مطرح می‌نماید.

قابل تعدد زوجات را ضرورتاً سبب سستی نهاد خانواده نمی‌داند و البته به نوعی از زنان بیوه حمایت می‌کند تا با این کار از فساد جلوگیری شود. با اینکه وی از قرآن پژوهان نوگرا است، ولی در این زمینه نوگرایی مشاهده نمی‌شود. چون به طور قطع تعدد زوجات با توجه به شرایط و مقتضیات زمان و بستر فرهنگی و اجتماعی از هر زاویه‌ای دیده شود، به سستی و سردی کانون خانواده منجر می‌گردد.

با توجه به آنچه گفته شد، موافقان معاصر در تفسیر آیات تعدد زوجات به دو دسته موافقان عدالت عام و خاص تقسیم می‌شوند. در جدول زیر موافقان سنتی معاصر تعدد زوجات و محققان و قرآن پژوهان معاصر موافق تعدد زوجات نشان داده شده است:

موافق مشروط طبق آیه ۳	طباطبائی	
موافق مشروط طبق آیه ۱۲۹	جوادی آملی	
موافق مشروط طبق آیه ۳ و ۱۲۹	مکارم شیرازی	موافقان سنتی معاصر تعدد زوجات
موافق مشروط با توجه به مسائل اجتماعی	مرتضی مطهری	
موافق مشروط طبق آیه ۳ و ۱۲۹	فضل الله	
موافق مشروط طبق آیه ۳ و ۱۲۹	طالقانی	محققان و قرآن پژوهان
موافق مشروط با توجه به مصالح زنان بی همسر	احمد قابل (قرآن پژوه)	معاصر موافق تعدد زوجات

- مخالفان تعدد زوجات

مخالفان تعدد زوجات به دو گروه مخالفان مقید یا مشروط نوگرایی تعدد زوجات و مخالفان مطلق نوگرایی تعدد زوجات تقسیم می‌شوند.

- مخالفان مقید یا مشروط نوگرایی تعدد زوجات

محمد عبده

محمد عبده (۱۳۲۲-۱۲۶۶ ق) (صاحب تفسیر المنار) و شاگردش قاسم امین از جمله مخالفان مقید یا مشروط تعدد زوجات هستند که در مورد تعدد زوجات بر ادله برون دینی تکیه کرده و آن را محدود می‌نمایند.

عبده معتقد است که تعدد زوجات، تحقیر شدیدی را برای زن به دنبال دارد. از این جهت، خداوند خواست تا در شریعت خود به زنان لطف کرده و حقوق آن‌ها را تبیین و تثبیت کند و با حکمی عادلانه، جایگاه آنان را بالا ببرد.

قرآن کریم «رعایت عدالت» را شرط بسیار مهم و اساسی برای تعدد زوجات ذکر کرده و تصریح می‌کند در صورت ترس از عدم رعایت این شرط، چند همسری ممنوع است. عبده در ادامه بیان می‌کند که شریعت مقدس نه تنها چند همسری را تشویق نکرده، بلکه با شرایطی که گذشت؛ مانند (توقف در عدد چهار) دامنه آن را محدود کرده است. (حداد، بی تا: ۷۶)

شیخ محمد عبده درباره آیه ۱۲۹ معتقد است که شرط تعدد، عدالت است که رعایت آن برای هر کسی امکان‌پذیر نیست. و فساد تعدد زوجات به صورت رایج بسیار بیشتر از مصلحت آن است. (باجوری، ۱۴۰۶ ق: ۱/۲۵۲-۲۴۷) بنابراین وی اعتقاد دارد چند همسری پیش از اسلام هم وجود داشته و اسلام آن را محدود کرده است.

محمد عبده انتخاب چند همسر بدون دلیل شرعی را ناروا می‌داند، و تعدد زوجات را فقط در صورت عقیم بودن زن جایز دانسته و در غیر این صورت آن را منع کرده است. (دسوقی، ۱۹۹۹ م: ۱/۱۵۵). با توجه به اینکه تعدد زوجات به پیش از اسلام برمی‌گردد، محدود شدن آن به چهار زن با شرایط خاص را می‌توان از نوآوری‌های اسلام برشمرد که البته شرایط اجتماعی، فرهنگی، جسمانی و کرامت انسانی از عوامل محدود کننده این مقوله است.

قاسم امین

قاسم امین (۱۸۶۳-۱۹۰۸ م) از مخالفان مشروط در حوزه تعدد زوجات است.

از جمله ادله قاسم امین در مورد تعدد زوجات در اثر خود به نام «تحریر المرأة» آن است که زن در هنگام ازدواج مجدد همسرش، دچار تحقیر زیادی می‌شود، مرد معذور نیست که با بیش از یک زن ازدواج کند، مگر در هنگام بیماری مزن زن که قادر نباشد حقوق زناشویی را بجا آورد و

یا این که نتواند صاحب فرزند شود. در غیر این صورت تعدد زوجات از منظر ایشان صرفاً حيله‌ای برای ارضای شهوات است. (امین، ۲۰۰۵: ۷۸-۸۱)

قاسم امین در مورد چند همسری در اسلام معتقد است که در قرآن شرط ازدواج با بیش از یک زن مطمئن بودن در اجرای عدالت است و با توجه به آیه ۳ سوره نساء می‌گوید: خداوند در همین آیه بیان می‌دارد که این عدالت، غیرممکن بوده و با توجه به آیه ۱۲۹ آنچه را که در آیه ۳ بیان شده است را نفی می‌کند.

قاسم امین با تعدد زوجات مخالفت جدی‌تری دارد و به آن به‌جای این که نگاهی اجتماعی داشته باشد، نگاهی احساسی دارد. (ابو غصه، ۲۰۰۴: م: ۴۱۰-۴۱۱)

به نظر می‌رسد ازدواج مجدد مردان موجب تحقیر شدید زن شده و اعتماد به نفس او را از بین می‌برد و مادر پریشان احوال هرگز نمی‌تواند همسری خوب و مادری دلسوز برای فرزندان باشد. با توجه به این نظرگاه راه به روی مردانی که به چیزی جز تمایلات جنسی نمی‌اندیشند، بسته می‌شود.

– آمنه ودود

آمنه ودود (۱۹۵۳م) از مخالفان مشروط در حوزه تعدد زوجات است. او در کتاب خود با عنوان «قرآن و زن؛ بازخوانی متن مقدس از منظر یک زن» مطالعه در قرآن را به برابری میان زن و مرد می‌رساند و می‌گوید: «هرچه در قرآن بیشتر تحقیق کردم، بیشتر یافتم که زن در اسلام از جهت آغاز پیدایش و از نظر هستی‌شناختی، آخرت‌شناختی و روحی و معنوی انسانی کامل است. (ودود، ۱۳۹۳ش: ۱۸)

ودود معتقد است که «تعدد زوجات فقط برای تأمین عدالت یتیمان تشریح شده است و به‌منزله راه‌حلی برای بچه‌دار شدن یا ارضای تمایلات جنسی مرد نیست. قرآن تأکید کرده که در صورت عدالت بین دو همسر اجازه دارید تعدد زوجات داشته باشید و پیش‌بینی کرده که در واقع هرگز نمی‌توانید مساوات را رعایت کنید». (همان: ۱۹۱)

پس دیدگاه آمنه ودود این است که آیه تعدد زوجات تخصیص به دختران یتیم دارد. منتها بر این باور است که شرایط و تغییر در زمان و مکان، عامل مؤثر در برطرف کردن نیازهای ایتم است.

– مهدی مهریزی

مهدی مهریزی (۱۳۴۱ش) از محققان معاصر مخالف مشروط در حوزه تعدد زوجات است. او در نقد آراء کسانی که قائل به تعدد زوجات ضمن رعایت عدالت هستند، می‌گوید: «این تبیین امری معقول و پسندیده است، اما این عدالت به‌عنوان شرطی که تسهیل‌کننده ازدواج است در کتب فقهی بیان نشده و مجریان قانون نیز نظارتی بر آن ندارند و از طرفی شرط نازایی و یائسگی و همین‌طور فزونی زنان آماده برای ازدواج نسبت به مردان که از جواز تعدد زوجات است، انعکاس در مطالب فقه و حقوق ندارد. این تبیین با دو ایراد مواجه است: یک قانون‌مند نکردن شرط

عدالت و عدم نظارت بر اجرای آن و دیگری توسعه دایره حکم از فلسفه و علت آن» (مهریزی، ۱۳۸۲ش: ۴۷۷). مهریزی در جواب ضرورت‌های اجتماعی که از نظر برخی مفسران جواز تعدد زوجات است، می‌گوید: در مورد ضرورت‌های اجتماعی؛ مانند شرایط جنگ، نابرابری برخی زنان و افزونی رقم زنان بر مردان، قانون‌گذار می‌بایست چاره‌ای بیندیشد و در این زمینه بهترین راه‌حل را که با ساحت انسانی فرد و جامعه سازگار است توصیه کند. (همان: ۴۸۳)

از طرفی مهریزی از تعداد پایین تعدد زوجات در جوامع اسلامی می‌گوید و از این تعداد کم که به دلایل خاص شکل گرفته در برابر هجوم رفتارهای ناهنجار اخلاقی غرب دفاع می‌کند. مهریزی می‌گوید: اگر در جهان امروز آمار چند زنی را در جوامع اسلامی به دست آورند، یک هزارم فساد و فحشای مجاز در کشورهای غربی و غیرغربی هم نخواهد بود. (همان: ۴۸۴) مهریزی اعتقاد دارد سه شرط مجوز عمل تعدد زوجات است: رعایت عدالت مادی میان همسران؛ توان اداره زندگی که عقل و عقلا بر آن اتفاق نظر دارند؛ وجود مصالح عقلایی که از حکمت تشریح می‌توان بدست آورد. (همان: ۴۸۶)

اما در پایان وی اظهار می‌دارد به نظر بعید است که فردی بتواند این شرایط را لحاظ کند. مهریزی قایل به عدالت خاص است و ضرورت‌های اجتماعی؛ مانند شرایط جنگ، نابرابری برخی زنان و افزونی زنان بر مردان را در تعدد زوجات موثر می‌داند. البته وی معتقد است که قانونگذار می‌بایستی چاره‌ای بیاندیشد.

با توجه به آنچه گفته شد، مخالفان مشروط تعدد زوجات رعایت عدالت را شرط اصلی و ضروری می‌دانند. از طرفی چون رعایت عدالت مطرح شده را غیر ممکن می‌دانند با این موضوع مخالفت می‌کنند. گویی تفسیر و نتیجه این گروه از مفسران با نیازهای زمانه و دنیای مدرن امروزی سازگاری بیشتری دارد و احساسات زنان را در جهت تحکیم بنیان خانواده نادیده نمی‌انگارد.

– مخالفان مطلق نوگرای تعدد زوجات

در این بخش نظرات مخالفان مطلق نوگرای تعدد زوجات؛ مانند نصر حامد ابوزید، غفاری، شحرور، موسوی بجنوردی، حداد تونسلی، لیلا احمد و مرنیسی مورد بررسی و تحلیل قرار خواهد گرفت.

نصر حامد ابوزید

نصر حامد ابوزید (۲۰۱۰-۱۹۴۳م) از جمله محققان معاصری است که در مورد تعدد زوجات از مخالفان مطلق است.

او در اثر خود با عنوان دوائر الخوف معتقد است تعدد زوجات مربوط به دوره جاهلیت است و اسلام تعدد زوجات را به چهار زن، محدود کرد و برای آن شرط رعایت عدالت را مطرح نمود. (حداد، بی‌تا: ۴۹)

او عقیده دارد، تعدد زوجات در جامعه اعراب آن زمان مرسوم بوده و اسلام آن را تشریح نکرده و محدود دانسته است. بر طبق این، حکم تعدد زوجات حکمی اضطراری است. (ابوزید، ۱۹۹۹ م: ۲۱۷). او حکم چند همسری را برای سامان دادن به سنت جاهلی آن زمان می‌داند. (همان: ۱۷۲)

محمد علی غفاری

محمد علی غفاری از مخالفان مطلق نوگرا در حوزه تعدد زوجات است که در اثر خود به نام «آزادی ثمره آگاهی است» معتقد است با بررسی کامل لحن آیات و روایات می‌توان گفت: یک در هزار هم انسان‌ها مجاز نیستند که زنان متعدد داشته باشند؛ زیرا خواهی نخواهی به ظلم آلوده می‌شوند. (غفاری، ۱۳۶۴ ش: ۱۹)

از نظر غفاری مردان با وجود همسرانی که چهار خصوصیت دارند، حق ازدواج دوم را ندارند. این چهار خصوصیت زنان عبارت‌اند از: حسن رابطه با شوهر در امور زناشویی؛ حفظ مال و ثروت شوهر؛ حفظ آبرو و حیثیت شوهر؛ زادن فرزندان و تربیت آنان. با تکمیل این چهار صفت همسری این زنان کامل می‌گردد. (همان: ۲۶-۲۰)

شحرور

شحرور (۲۰۱۹-۱۹۳۸ م) نیز یکی از قرآن پژوهان و محققان معاصر است که از مخالفان مطلق تعدد زوجات است.

شحرور در کتاب خود با عنوان «الکتاب والقران» خوانش جدید از آیات تعدد زوجات دارد. او می‌گوید: در آیه اول و دوم سوره نساء بعد از این که خداوند دستور به دادن اموال یتیمان و عدم اکل آن می‌دهد، در آیه سوم به مردان اجازه ازدواج با چهار زن بیوه که دارای فرزند یتیم هستند را صادر می‌کند. این جواز مطلق برای تعدد زوجات نیست و از آنان می‌خواهد اگر از ایجاد قسط و عدالت میان فرزندان یتیم خوفناک هستند، به یک زن اکتفا کنند.

در بحث تعدد زوجات شحرور اعتقاد دارد که (فَأَنْكَحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ) مربوط به مردانی است که متأهل و دارای فرزند هستند؛ چراکه آیه با ازدواج دوم آغاز می‌شود و با ازدواج چهارم پایان می‌یابد.

او تعدد زوجات را با تحقق دو شرط ممکن می‌داند: اول در صورتی که ازدواج دوم، سوم و چهارم مرد با زن بیوه و دارای اولاد باشد و دوم این که مرد از اجرای عدالت و قسط در مورد فرزندان یتیم این زنان ترس نداشته باشد. (شحرور، ۲۰۰۰ م: ۳۰۳)

نظر شحرور در مورد آیه مذکور درباره یتیمان است که باعث شده توجیهاات برای جواز تعدد زوجات که او آن‌ها را دستاویزی بیش نمی‌داند، رد شود. (همان: ۳۰۴)

شحرور با نفی مطلق آیه تعدد زوجات به این نتیجه می‌رسد که انسانیت با تطور تاریخی خود، از تعدد زوجات به سوی وحدت زوجیت در حرکت بوده، پس آیه سوم سوره نساء امروزه جایگاهی ندارد و این آیه می‌تواند به اقتضای جامعه معاصر تفسیر شود. (همان: ۲۱۷)

موسوی بجنوردی

بجنوردی (۱۹۴۳م) از مخالفان مطلق در حوزه تعدد زوجات است. او از فقها و حقوقدانان معاصر است که تعدد زوجات را دارای مستند قرآنی نیافته و در مقاله تعامل و تعارض بین فقه و حقوق بشر اعتقاد دارد از آیه سوم سوره نساء چنین بدست می‌آید که: «اولاً: تعدد زوجات مخصوص کسانی است که سرپرستی اموال یتیم را بر عهده داشتند و شامل دیگران نمی‌شود. ثانیاً: از آنجا که در آن روزگار، اموال عمدتاً به صورت کالاهایی؛ همچون گندم و برنج و... بوده و احتمال مخلوط شدن با اموال یتیم وجود داشته، این حکم برای آنان وضع شده؛ ولی امروز با وجود حساب بانکی دیگر خوف مخلوط شدن اموال وجود ندارد و حتی کسانی هم سرپرستی اموال ایتام را داشته باشند، نمی‌توانند تعدد زوجات داشته باشند». (بجنوردی موسوی، ۱۳۷۵: ۱۶-۱۵)

او می‌گوید که آیه نمی‌فرماید عدالت را رعایت کنید؛ بلکه شدیدتر می‌گوید. یعنی می‌گوید اگر خوف دارید که نمی‌توانید عدالت را رعایت کنید، «فان خفتم» اجازه ندارید بیش از یک همسر بگیرید. (همان: ۱۸-۱۷)

طاهر حداد تونسسی

حداد تونسسی (۱۹۳۵-۱۸۹۹م) نیز از مخالفان مطلق تعدد زوجات است که در کتاب «إمراتنا فی الشریعة و المجتمع» از حقوق زنان دفاع می‌کند.

وی معتقد است که تعدد زوجات مربوط به دوره جاهلیت است و اسلام بر اساس سیاست تدریجی با آن مبارزه کرده است؛ زیرا اعراب در آن زمان، با زنان بسیاری ازدواج می‌کردند، اسلام تعدد زوجات را به چهار زن، محدود کرد و برای آن هم شرط رعایت عدالت را قرار داد و برای جلوگیری آنها از فرجام تعدد زوجات، ترس از عدم عدالت را به منزله تحقق آن دانست و در ادامه آنها را از وفا به شرط عدالت معذور دانست. (حداد، بی تا: ۴۹-۴۸)

لیلا احمد

لیلا احمد (۱۹۴۰م) از مخالفان مطلق تعدد زوجات است که در «کتاب زنان و جنسیت در اسلام» می‌نویسد: «سرپرستی زنان به قیام های مردان واگذار شد و مردان از امتیاز تعدد زوجات بهره مند شدند و بعد در دوره اسلامی این مساله شیوع یافت». (احمد، ۱۳۹۲ش: ۴۴-۴۵)

وی معتقد است که در دوره جاهلیت «ازدواج مجدد و طلاق برای زن و مرد عمومیت داشته و هر کدام از آنها می‌توانستند در این امور پیش قدم شوند». (همان: ۴۶) او می‌گوید: «دیدگاه

اخلاقی اسلام به طور کامل خواستار مساوات است، برابری جنسیتی را هم شامل می‌شود؛ اما این مسأله با ساختار ازدواج در جامعه صدر اسلام در تعارض است و حتی آن را واژگون می‌نماید.» (همان: ۶۳)

لیلا احمد علت ازدواج‌های صدر اسلام را بیوه شدن زنان و کشته شدن همسران آنان در جنگ‌ها می‌داند و اینکه تعداد آنها زیاد بوده است.

چون تعداد زیادی از این زنان بیوه، از مهاجران مکی بودند و نمی‌توانستند تحت حمایت خاندان‌هایشان قرار بگیرند، جامعه اسلامی خود را برای تامین و حمایت آنها مسئول می‌دانست. «تشویق کردن مردم به ازدواج با بیشتر از یک زن، علاوه بر اینکه موجب حمایت از این زنان بیوه می‌شد جامعه را نیز استحکام می‌بخشید.» (همان: ۴۹)

فاطمه مرنیسی

مرنیسی (۲۰۱۵-۱۹۴۰م) از قرآن پژوهان معاصر است که از مخالفان مطلق تعدد زوجات است او در کتابش بنام «هندسه اجتماعی و حیات جنسی»، گرایش سکولار دارد و بیرون از چارچوب مذهبی، درباره آزاد سازی زنان سخن می‌گوید. او بیان می‌کند: «مردان برای ارضای میل جنسی و روحی حق داشتن چهار شریک جنسی را دارند؛ اما بهتر است زن‌ها در بهترین حالت ممکن، به یک مرد و گاهی یک ربع او اکتفا کنند. این شرایط برای مرد به نیروی شهوت جنسی وی مربوط است و مرد را از زناکار باز می‌دارد.» (مرنیسی، ۲۰۰۵م: ۴۱-۳۸)

مرنیسی برای درک ازدواج در آغاز اسلام می‌گوید که «در فجر اسلام هیچ الگوی رایجی که بر یک نهاد استوار باشد، وجود نداشته است. آنجا روابط جنسی متعدد و متنوعی وجود داشت.» (همان: ۵۸-۵۷)

او بر این باور است علت قطعی که حاکی از آن باشد که در مدینه، تعدد زوجات وجود داشته، نیست. مرنیسی در اینجا به آزادی زن در چارچوب رابطه زوجیت اشاره کرده و تعدد زوجات را ضد وی می‌داند. (همان: ۶۰) او تأکید می‌کند که «حق چند همسری که انحصاراً در اختیار مردان باشد، از ابداعات عربستان در قرن هفتم است.» (همان: ۷۶)

باتوجه به دیدگاه‌های تقریباً مشابه مخالفین مطلق تعدد زوجات به بررسی کلی این دیدگاه‌ها می‌پردازیم، گرچه این دیدگاه‌ها در جامعه امروزی طرفدارانی دارد، همچنان این تردید وجود دارد که این نوع دریافت به سالم سازی و رفع مشکلات اجتماعی زنان بی‌سرپرست کمک خواهد کرد. این گروه از قرآن پژوهان و محققان نوگرا با منع تعدد زوجات به صورت مطلق، به نتایج منفی حاصل از آن در اجتماع دقت نکردند، چه بسا مردانی که از همسران خود بچه‌دار نمی‌شوند یا با همسرانشان دچار مشکلاتی هستند؛ از این رو ممکن است مردان برای برون رفت از این مشکلات به روابط نامشروع روی آورده و یا مجبور به طلاق همسر و ازدواج مجدد با زن دیگر گردند که

متأسفانه آمار طلاق و مشکلات ناشی از آن که گریبانگیر زن‌ها و فرزندان این قبیل خانواده‌ها شده، مشکلات عدیده اجتماعی را نیز به دنبال خواهد داشت. شاید در مراحل از زندگی و یا برای تعدادی از مردان به صورت خاص ادامه زندگی با یک زن امکان‌پذیر نباشد و دلایل کاملاً منطقی برای تعدد زوجات وجود داشته باشد، از این رو نگارنده نگاهی مثبت به این دیدگاه ندارد.

مخالف مشروط طبق آیه ۳ و ۱۲۹	مه‌ریزی	
مخالف مشروط طبق آیه ۳	آمنه ودود	
مخالف مشروط طبق آیه ۱۲۹	محمد عبده	مخالفان نوگرایی مقید یا
مخالف مشروط طبق آیه ۱۲۹	قاسم امین	مشروط تعدد زوجات

مخالف مطلق طبق ادله برون دینی	نصر حامد ابوزید	
مخالف مطلق طبق بررسی کامل لحن آیات	محمد علی غفاری شحرور	
مخالف مطلق طبق خوانش جدید از آیات	موسوی بجنوردی طاهر حداد تونسلی	مخالفان نوگرایی مطلق تعدد زوجات
مخالف مطلق طبق تفسیر جدید آیات	لیلا احمد	
مخالف مطلق طبق عدم رعایت عدالت	فاطمه مرنیسی	
مخالف مطلق طبق دفاع از حقوق زنان		
مخالف مطلق طبق دفاع از حقوق زنان		

نتیجه‌گیری

در این پژوهش با بررسی، تحلیل و تفسیر دیدگاه‌های مفسران و قرآن‌پژوهان معاصر در تفسیر آیات تعدد زوجات که آیات ۳ و ۱۲۹ سوره نساء است نتایج زیر حاصل شد:

۱. با بررسی و تحلیل دیدگاه‌های موافقان سنتی تعدد زوجات دیده می‌شود آنان در تفسیر آیات مربوطه شرایط زمان و مکان و نیازهای دنیای مدرن را در نظر نمی‌گیرند. آنان خوانش قدیمی از آیات داشته و همچنان در معنای حقیقی عدالت طبق نیازهای عصر نزول قرآن تفسیرهایی را ارائه می‌دهند. در حالی که مطرح نمودن عدالت به این شکل و نادیده گرفتن احساسات زنان با تفسیر

آیات همخوانی ندارد. و البته نمی‌توان پیش‌فرض‌های مفسران و قرآن‌پژوهان را در فهم و برداشت- هایشان از قرآن نادیده گرفت.

۲. با بررسی و تحلیل دیدگاه‌های محققان و قرآن‌پژوهان معاصر موافق تعدد زوجات دیده می‌شود آنان شرط داشتن تمکن مالی را تنها لازمه تعدد زوجات دانسته و رعایت محبت و دوستی زنان برای آنان اهمیتی ندارد، بنابراین نمی‌توان این شرط را برای تعدد زوجات معقولانه به حساب آورد، چراکه اگر روزی جامعه‌ای از لحاظ اقتصادی به جایگاه بالایی برسد که تمکن مالی مطرح شده برای تعداد زیادی از افراد حاصل شود ناگهان تعداد زیادی از مردان با این شرط جواز داشتن همسران متعدد را خواهند داشت. از طرفی اگر تنها ادله این مفسران جلوگیری از فساد مردان باشد نمی‌توان گفت با تعدد زوجات از فساد جلوگیری می‌شود و برای رفع این مسئله به نکات و موارد دیگر نیز باید اهمیت داده شود.

۳. با بررسی و تحلیل دیدگاه‌های مخالفان مشروط تعدد زوجات دیده می‌شود که آنان رعایت عدالت را به عنوان شرط در این امر بیان می‌دارند، اما از طرفی آن را غیر ممکن تلقی می‌کنند و تنها در موارد خاص اعم از: نازایی بعضی زنان و یا بیماری ایشان جایز می‌دانند. گرچه این نکته قابل خدشه است؛ زیرا امروزه با پیشرفت دانش پزشکی دیگر نمی‌توان ناامیدانه به بیماری‌هایی از این دست نگاه کرد. علاوه بر آن راه‌های دیگری همچون فرزندخواندگی در جامعه امروزی با اقبال بیشتری روبروست؛ از همین رو می‌توان گفت این دیدگاه از وجاهت بیشتری نزد مردم در زمانه حاضر برخوردار است و با نیازهای جامعه امروزی همپوشانی بیشتری دارد.

۴. با بررسی و تحلیل دیدگاه‌های مخالفان مطلق نوگرایی تعدد زوجات دیده می‌شود آنان به هیچ وجه به مردان جواز تعدد زوجات را نداده‌اند. با این دیدگاه نمی‌توان راه حلی برای کمبودهایی نظیر نازایی برخی زنان یا بیماری آنان پیدا کرد. همچنین مشکلاتی نظیر روابط نامشروع مردان و اشاعه طلاق و مشکلات ناشی از آن گریبانگیر جامعه خواهد شد، بنابراین دیدگاه‌های این گروه از قرآن‌پژوهان نمی‌تواند جایگاه مناسبی در فرهنگ اسلامی داشته باشد.

References

- Abu Ghada, Zaki Ali Sayed (2004 A.D.), Equal to the Emancipation of Women in the Modern Era, Al-Mansoura: Dar Al-Wafa'.
- Abu Zeid, Nasr Hamed (1999 A.D.), Circles of Fear (Reading in a Woman's Discourse), Beirut: Al-Markaz Al-Sagafi Al-Arabi.
- Ahmad, Layla (1392), Women and Gender in Islam, the Historical Roots of Today's Controversy, translated by Fatima Sadeghi, Tehran: Negah.
- Amin, Qassem (2005 A.D.), Women's Liberation, Cairo: Dar Al-Fekr.

- Abdi-Pour, Ibrahim (1387 A.D.), Polygamy, Shamara 20: 7-29.
- Bajouri, Jamal Muhammad (1406 B.C), Women in Islamic Thought, Iraq: Al-Maneh Al-Ameh lilsagafeh Al-Shabab.
- Desouki, Omar (1999 A.D.), In modern literature, the first volume, Cairo: Dar Al-Fikr.
- Fakhr Razi, Muhammad bin Omar (1999 A.D.), Keys to the Unseen, Beirut, Lebanon: Dar Ahya Al-Teras.
- Fazlallah, Muhammad Husayn (1419 B.C), From the inspiration of the Qur'an, Lebanon, Beirut: Dar Al-Mal'ik.
- Ghafari, Muhammad Ali (1364 A.D.), Freedom is the fruit of consciousness, Tehran: Borhan.
- Haddad, Taher (PTA), Our Women in Sharia and Society, Cairo: Al-Majlis Al-Ala lilsagafeh.
- Jawadi Amoli, Abdullah (1388), Tasneem (Interpretation of the Noble Qur'an), Qom: Isra.
- Qur'an Karim.
- Katuzian, Nasir (1375), Family civil rights, Tehran: Bahman Barna.
- Kazemzadeh, Ali (1382), Disparities in the Rights of men and women in the Iranian legal system, first edition, Tehran: Mizan.
- Mernissi, Fatima (2005 AD), Gender as Social Engineering, translated by Fatima Al-Zahra Azruel, fourth edition, Al-Madina: Al-Dar Al-Bayda, Al-markaz All-Saafi Al- arabi.
- Motahari, Morteza (1384 A.D.), The system of women's rights in Islam, twenty-first edition, Tehran: Sadra .
- Makarim Shirazi, Nasser (1380), Sample Interpretation, Tehran: Dar Al-Kutub Al-Islamiyya.
- Mousavi Bejnordi, (1375) Interaction and conflict between jurisprudence and human rights, Farzaneh, Vol 2, No 3, pp. 7-1.
- Mahrizi, Mahdi (1382 A.D.), Personality and Rights of Woman Der Islam, Tehran: Elmi - Farhangi Publications Company.
- Parsa, Forough (1394 A.D.), Feminine Reading of the Qur'an, Women's Research Journal, Institute of Humanities and Cultural Studies, vol 6, No 4, pp. 71-51.
- Qabil, Ahmad (1382), The rulings of women in the law of Mohammadi (PBUH), Tehran: Publishing of Shariat Rational.
- Qureshi, Seyyed Ali Akbar (1378), Qur'an Dictionary, Eighth edition, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya.

-
- Shahrour, Muhammad (2000 A.D.), *The Book and the Qur'an*, Beirut: Dar Al-Alam Lilmelayin.
- Taleghani, Mahmoud (1362), *A Ray of the Qur'an*, fourth edition, Tehran: Publishing Co.
- Tabataba'i, Seyyed Muhammad Husayn (1974 A.D.), *The Balance in the Interpretation of the Qur'an*, second edition, Qom: University of the Teachers in scholarly estate.
- Tabari, Muhammad ibn Jarir (1412 B.C), *Comprehensive statement*, First Edition, Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
- Tarehi Najafi, Fakhruddin (1375), *Bahrain Complex*, With effort Sayed Ahmed Al-Husseini, Tehran: Mortazavi.
- Wadud, Amna (1393), *Qur'an and woman; Reading the text of a saint from the perspective of a woman*, translated by Azam Poya and Masoumeh Aghahi, Tehran: Hekmat.

The views of contemporary commentators and Quranic scholars on "polygamy": An analysis and comparison of views

*Manzar torkaman pari*¹

*Forough Parsa*²

*Mehrdad Abbasi*³

*Mojgan sarshar*⁴

Abstract

Polygamy is an important issue for equal rights for men and women. In this regard, many commentators and Quran scholars have commented that there have been questions and contradictions. In this research, the opinions of commentators and Quran-researchers in the interpretation of verses 3 and 129 of Surah Nisa based on library sources have been analyzed and compared by analytical-interpretive method to obtain a suitable epistemological approach in this field. The purpose of this article is to examine the rights of women in the modern world and to reject discrimination against them in the issue of polygamy. Commentators and Qur'anic scholars in this field are divided into opponents and supporters, and opponents themselves are divided into two groups: conditional and absolute, and those who agree are only conditional. The results show that; Conditional opponents express their opposition with conditions. Absolute opponents also consider polygamy as oppression of women. Proponents of polygamy are also conditional. The results of this article show that appropriate interpretations are based on the the historical and cultural context of the present time and according to the needs of the modern world that considers the dignity and freedom of women. It seems that the interpretations of the conditional opponents are more in line with the needs of today's society.

Keywords: Polygamy; Traditional Commentators; Contemporary Commentators and Quran Scholars; Interpretation of Verses on Polygamy.

1. PhD student in Quranic sciences and Hadith, Faculty of Law, Theology and Political Science, Research Sciences Branch

2. Associate Professor, Institute of Humanities and Cultural Studies

3. Assistant Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, Faculty of Law, Theology and Political Science, Research Sciences Branch, Islamic Azad University, Tehran Iran

4. Assistant Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, Faculty of Law, Theology and Political Science, Research Sciences Branch, Islamic Azad University, Tehran Iran